

Η μνήμη του σώματος και η «ψυχική πρώτη ύλη»

Ομιλία του René Roussillon

4ο Συμπόσιο Ψυχοσωματικής της ΕΨΣΕ - IPSO P. Marty *

Καλησπέρα, είναι για μένα πάντοτε μεγάλη ευχαρίστηση το ότι βρίσκομαι ειδικά στην Αθήνα και ξαναβρίσκω τους πολυάριθμους Έλληνες φίλους μου. Από τότε που έρχομαι εδώ έχω δημιουργήσει φιλικές συναναστροφές, και ακόμη περισσότερο σταθερές φιλίες. Σε τέτοια ταξίδια συνάπτουμε σταθερές φιλίες. Ενώ γνωριζόμαστε ελάχιστα, υπάρχει κάτι που συμβαίνει και που είναι πολύ σημαντικό. Ίσως υπάρχει μια επικοινωνία στο σωματικό επίπεδο που λειτουργεί πέραν της λεκτικής επικοινωνίας. Βρίσκω πως το θέμα αυτό της μνήμης των σωματικών εμπειριών είναι ένα θέμα απολύτως κεντρικό όχι μόνο για την ψυχοσωματική, οπωσδήποτε για την ψυχοσωματική, αλλά, νομίζω, για όλη τη σύγχρονη ψυχανάλυση. Ένα μεγάλο μέρος των ναρκισσιστικών παθήσεων, των παθολογιών της ταυτότητας, των οριακών παθολογιών και άλλων, έχουν άμεση συσχέτιση με αυτές τις εμπειρίες, για τις οποίες ο Φρόυντ θα έλεγε ότι προηγούνται της εμφάνισης του προφορικού λόγου. Είναι αυτό που λέει το 1937 στις «Κατασκευές στην ψυχανάλυση». Πολλά ίχνη των πρώιμων αυτών εμπειριών βρίσκουμε σε όλη τη σύγχρονη κλινική. Είναι αναμφισβήτητο ένα από τα δύσκολα σημεία της σύγχρονης ψυχανάλυσης, είναι επίσης αναμφισβήτητο ένα από τα σημεία που προσφέρονται στην έρευνα. Η προσέγγισή του επομένως από μια οπτική, από έναν ορίζοντα, που είναι αυτός της ψυχοσωματικής παθολογίας, είναι μια ιδιαίτερα πλούσια και γόνιμη προσέγγιση. Είμαι επομένως ιδιαίτερα ευτυχής που θα εργαστώ μαζί σας, και θα εργαστώ για εσάς επάνω σ' αυτό ακριβώς το θέμα.

Θα ήθελα να ξεκινήσω με κάποιες λίγο γενικές προτάσεις επάνω στο θέμα της μνήμης και στην κατεύθυνση που θα προσπαθήσω να του δώσω. Πρώτη πρόταση, δεν μπορούμε να σκεφθούμε επάνω στο θέμα της μνήμης, ακόμη κι αν πρόκειται για τη μνήμη του σώματος, παρακάμπτοντας τον εγκέφαλο. Ο εγκέφαλος είναι βεβαίως σώμα, αλλά όλες οι σπλαχνικές μνήμες, όλων των τμημάτων της ανατομίας μας, του σώματός μας, εγγράφονται και αφήνουν ίχνη στο επίπεδο του εγκεφάλου. Πράγμα το οποίο κάνει τον εγκέφαλο να είναι πράγματι ο άξονας περιστροφής, από σωματικής απόψεως και βέβαια ως οργανωτής, διευθυντής ορχήστρας κατά κάποιον τρόπο, όλων των σωματικών λειτουργιών μας. Λοιπόν αυτή είναι η πρώτη μου πρόταση. Υπάρχουν ίσως μνήμες που εγγράφονται απευθείας, τοπικά στο τάδε ή στο δείνα μέρος του σώματος. Νομίζω πως αυτό δεν αποκλείεται, αλλά μ' έναν κυρίαρχο τρόπο, περνούν μέσα από τον εγκέφαλο. Λοιπόν αυτός ο εγκέφαλος έχει μια ιδιαιτερότητα, είναι ένα τμήμα του σώματος μας, αλλά ένα κεντρικό τμήμα, με πολλαπλές όψεις : επικοινωνεί με τον εσωτερικό μας κόσμο, με το σώμα μας ιδιαίτερα και με τον εξωτερικό κόσμο.

Πράγμα που σημαίνει ότι έχει να διαπραγματευτεί αφενός με αυτό που συμβαίνει στον εξωτερικό κόσμο, και το οποίο δρα επάνω μας. Κάτι επομένως από τον

εξωτερικό κόσμο προς την κατεύθυνση των συναισθημάτων μας, με τα αποτελέσματα που έχει, θα λέγαμε, ο εξωτερικός κόσμος επάνω μας. Επομένως με κάτι που ξεκινά από την αντίληψη προς την κατεύθυνση του εσωτερικού μας κόσμου. Και αφετέρου έχει να διαπραγματευθεί με κάτι που δημιουργείται μέσα μας, μιλούμε εδώ για ενορμήσεις και εκπροσώπους ενορμήσεων, προς την κατεύθυνση του εξωτερικού κόσμου, και των απαντήσεων του εξωτερικού κόσμου στις ενορμητικές μας κινήσεις. Αυτή η λειτουργία με πολλαπλές όψεις μου φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Θα δείτε ότι αποτελεί ένα κεντρικό σημείο αυτού που θα αναπτύξω απόψε.

Μπορεί να εγκατασταθεί μια μορφή διαλεκτικής. Υπάρχει στο υποκείμενο μια ενορμητική κίνηση, που ξεκινά από το εσωτερικό του σώματος και εκφράζει κάτι από μια ανάγκη, μια επιθυμία, μια προσμονή από το περιβάλλον και μετά υπάρχει η απάντηση από το περιβάλλον. Και η απάντηση του περιβάλλοντος δρα, κατά κάποιον τρόπο, εκ των υστέρων σ' αυτό που εκφράστηκε από το υποκείμενο. Το σύνολο αυτό, αυτή η κυκλική κίνηση είναι κάτι το θεμελιώδες. Είναι ένα σημείο στο οποίο θα επικεντρώσω τη σκέψη μου.

Το θέμα της μνήμης είναι τόσο ευρύ, ώστε χρειάστηκε να εστιαστώ και να περιοριστώ σε ορισμένες πλευρές της μνήμης, τις πιο σημαντικές τόσο για την ψυχοσωματική προσέγγιση, όσο και για την προσέγγιση όλων των ναρκισσιστικών παθολογιών.

Οι πιο σημαντικές αυτές πλευρές είναι δύο. Η πρώτη είναι αυτή που θα ονομάσω ως πρώιμες εμπειρίες, ακολουθώντας τη γραμμή που πρότεινε ο Φρόυντ. Πρόκειται για την πλευρά που αφορά την εποχή που προηγείται της εμφάνισης του προφορικού λόγου, μπορούμε να πούμε σε γενικές γραμμές τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής. Εκείνο που προηγουμένως παρέλειψα να σας πω (κάτι που εξυπακούεται από τη στιγμή που επέλεξα να μιλήσω ξεκινώντας από τον εγκέφαλο) είναι ότι πιστεύω πως δεν μπορούμε πλέον σήμερα να προχωρήσουμε στην εργασία μας επάνω στο θέμα της μνήμης χωρίς να λάβουμε υπόψη όλες τις εξελίξεις των νευροεπιστημών. Θα κάνω επομένως ορισμένες αναφορές στις εργασίες των νευροεπιστημών και ιδιαίτερα σε ορισμένους συγγραφείς που ενδιαφέρθηκαν για το θέμα της χρήσης των νευροεπιστημών από την ψυχανάλυση. Γνωρίζετε ότι ο Marc Solms είναι σήμερα ο επικεφαλής της έρευνας στους κόλπους της διεθνούς ψυχαναλυτικής εταιρείας, αλλά και δύο βραβεία νόμπελ, ο Edelman και ο Kandel, ένας Ελβετός, εργάζονται με έναν ψυχαναλυτή, τον Magistretti, ο Jean-Paul Tassin ο οποίος επίσης θα είναι παρών στο επόμενο CPLF (Συνέδριο γαλλόφωνων ψυχαναλυτών), υπάρχει λοιπόν ένας ορισμένος αριθμός ερευνητών στην κορυφή των εξελίξεων επάνω στο ζήτημα αυτό και είναι ενδιαφέρον ότι οι ερευνητές που βρίσκονται πιο κοντά στις τελευταίες εξελίξεις των νευροεπιστημών είναι και οι εγγύτεροι στις ψυχαναλυτικές θέσεις.

Το βρίσκω ενδιαφέρον, επειδή ίσως τελικά είναι ευκολότερος ο διάλογος με τους ερευνητές των νευροεπιστημών που έχουν μια ορισμένη ευρύτητα απόψεων, ένα ορισμένο επίπεδο, περισσότερο από ότι μ' εκείνους που βλέπουν τον άνθρωπο όχι στην ολότητα του, αλλά περιορίζονται μόνο στην πλευρά επάνω στην οποία εργάζονται. Είναι σημαντικό, στο σημείο αυτό να υιοθετήσουμε μια άλλη διτλή

οπτική, διεπιστημονική. Αν επικαλούμαι στο σημείο αυτό τις πρώτες εμπειρίες, είναι επειδή πιστεύω πως δεν μπορούμε να διαμορφώσουμε μια υπόθεση επάνω στις πρώιμες εμπειρίες χωρίς να αναφερθούμε και σε έναν ορισμένο αριθμό εργασιών της κλινικής της πρώτης παιδικής ηλικίας και της αναπτυξιακής ψυχολογίας. Είναι η κλινική της πρώτης παιδικής ηλικίας ιδιαίτερα, οι εξελίξεις της ψυχολογίας της ανάπτυξης από κλινικούς της πρώτης παιδικής ηλικίας, που μας προσέφεραν πολύ σημαντικά πράγματα σχετικά με την κατανόηση εκείνου που διαμείβεται, αυτού το οποίο εκτυλίσσεται στην ψυχή των πολύ μικρών παιδιών. Επομένως θα βασιστώ, για τη συζήτηση, ως ένα βαθμό σε ορισμένες συνεισφορές των νευροεπιστημών και σε ορισμένες συνεισφορές της ψυχολογίας της ανάπτυξης και της κλινικής της πρώτης παιδικής ηλικίας. Θα αρκεστώ σε ορισμένες πληροφορίες και στη συνέχεια, εάν θέλετε, θα τις αναπτύξουμε περισσότερο.

Γιατί, λοιπόν δίνεται σημασία καταρχήν στις πρώιμες εμπειρίες, εκείνες δηλαδή των δύο πρώτων χρόνων της ζωής; Υπάρχει στις νευροεπιστήμες κάποιος Γάλλος αρκετά γνωστός, ο Ribot, ο οποίος πρότεινε έναν νόμο σχετικό με τη μνήμη. Είναι ο παρακάτω: όσο παλαιότερες είναι οι εμπειρίες, τόσο είναι, όπως λέει, ισχυρότερες. Είναι δηλαδή σημαντικότερες, τις διατηρούμε περισσότερο. Αυτό είναι κάτι εξαιρετικά σημαντικό. Ο νόμος του Ribot χρονολογείται από τη δεκαετία του '20 και την ιδέα αυτή την ξαναβρίσκουμε στο Φρόυντ. Αν διαβάσετε τα τελευταία άρθρα του Φρόυντ, ιδιαίτερα εκείνα που γράφει εξόριστος στο Λονδίνο, υπάρχει μια μικρή φράση στις σημειώσεις της εξορίας του, όπου λέει ότι είναι παράξενο το ότι παρατηρούμε πως οι εμπειρίες που τείνουν περισσότερο να επαναλαμβάνονται και που είναι οι ισχυρότερες είναι οι πιο πρώιμες εμπειρίες.

Ο Φρόυντ προσθέτει κάτι, βάζει μια παρένθεση: την αδυναμία της σύνθεσης. Ο Φρόυντ δηλαδή υποστηρίζει και μας προτείνει την παρακάτω άποψη: αν οι πρώιμες εμπειρίες μας, τείνουν περισσότερο από άλλες να επαναλαμβάνονται, τείνουν να είναι οι πιο επίμονες στη ζωή μας, αυτό δεν είναι μόνο διότι είναι οι πιο πρώιμες. Αλλά στον βαθμό που είναι πρώιμες, δεν ενσωματώνονται, παραμένουν ελλιπώς ενσωματωμένες στο υπόλοιπο της ψυχικής δραστηριότητας. Επομένως κατά κάποιον τρόπο, δεν ακολουθούν την πορεία της εργασίας της ιστορικοποίησης. Αυτό είναι ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σημείο. Σημειώνω δε παρεμπιπτόντως ότι είναι η τελευταία άποψη του Φρόυντ γύρω από τον καταναγκασμό της επανάληψης, το ότι επαναλαμβάνουμε για να αφομοιώσουμε, και το ότι κάθε τι που δεν έχει αφομοιωθεί στο εσωτερικό της υποκειμενικότητας μας, θα τείνει να επαναλαμβάνεται. Μπορούμε να σκεφθούμε ότι αυτή η εργασία αφομοίωσης είναι μια εργασία ατέρμων, πως δεν παύουμε να αφομοιώνουμε τις εμπειρίες της πρώτης παιδικής ηλικίας μας, ακριβώς επειδή δεν έχουν αφομοιωθεί στη σωστή στιγμή και εξακολουθούν να επιστρέφουν στο ψυχικό μας όργανο.

Η δεύτερη ομάδα εμπειριών που μου φαίνονται ιδιαίτερης σημασίας σχετικά με το θέμα της μνήμης, της συγκράτησης στη μνήμη ή των ελλειμμάτων της διαδικασίας αυτής, είναι οι τραυματικές εμπειρίες. Πρόκειται επίσης για εμπειρίες που συναντούμε στον πυρήνα ενός ορισμένου αριθμού ψυχοσωματικών παθολογιών και

ενός ορισμένου αριθμού ναρκισσιστικών γενικά παθολογιών και παθολογιών της ταυτότητας.

Εδώ υπάρχει μια νευρολογική εξήγηση που αξίζει να σημειωθεί. Αν οι πρώιμες εμπειρίες, και θα επανέλθουμε στο σημείο αυτό παρακάτω, δεν μπορούν να παράγουν αναμνήσεις, είναι εξαιτίας της ανωριμότητας ενός σημαντικού τμήματος του εγκεφάλου μας που είναι ο ιππόκαμπος. Αυτό που διαπιστώνουμε όταν υπάρχουν τραυματικές εμπειρίες είναι ότι ο ιππόκαμπος είναι κορεσμένος και αυτό προκαλεί ένα φαινόμενο αναισθησίας. Με άλλα λόγια, η δυσκολία συγκράτησης στη μνήμη των τραυματικών εμπειριών συνδέεται με το ότι όταν λαμβάνει χώρα μια τραυματική εμπειρία, προκαλεί τον κορεσμό του ιππόκαμπου και ο ιππόκαμπος, κορεσμένος, δεν μπορεί να κατασκευάσει αναμνήσεις, ούτε καν αποσπάσματα αναμνήσεων. Είναι αναμφισβήτητο ένας από τους λόγους για το ότι όταν έχει υπάρξει τραυματισμός, διατηρούμε περισσότερο στη μνήμη αυτό που προηγήθηκε άμεσα του τραυματισμού, επειδή τότε ο κορεσμός του ιππόκαμπου δεν είχε ακόμη επέλθει. Μετά, είναι η τρύπα, το blackout ή το θραύσμα μιας εμπειρίας. Αυτά λοιπόν τα στοιχεία δίνουν στις τραυματικές εμπειρίες μια σειρά ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που τις κάνουν να συγγενεύουν με τις πρώιμες εμπειρίες. Οι τραυματικές εμπειρίες μπορεί να είναι οψιμότερες, αλλά ωστόσο λειτουργούν, από την άποψη της εγγραφής τους, όπως οι πρώιμες μας εμπειρίες.

Θα σας προτείνω τώρα μια συζήτηση γύρω από τα χαρακτηριστικά των πρώιμων εμπειριών. Και θα δούμε στο σημείο αυτό να αναφέεται πράγματι, με τρόπο ουσιώδη, το ζήτημα του σώματος επειδή οι πρώιμες εμπειρίες είναι εμπειρίες που δεν έχουν εγγραφεί στον προφορικό λόγο, αλλά εγγράφονται από τα σωματικά ίχνη που μπορούν να αφήσουν στο ψυχικό όργανο. Πρώτο χαρακτηριστικό των πρώιμων αυτών εμπειριών : δεν εγγράφονται εντός του συνόλου των αναμνήσεων. Είμαστε απολύτως ανίκανοι να δημιουργήσουμε αναμνήσεις από τις εμπειρίες μας πριν από την κατάκτηση του λόγου. Κι αυτό, για έναν πολύ απλό λόγο: οι αναμνήσεις μας εξαρτώνται από τον ιππόκαμπο και ο ιππόκαμπος είναι η έδρα της επεισοδικής (αυτοβιογραφικής) μνήμης, της μνήμης η οποία τοποθετεί σε μια θέση, κατά κάποιο τρόπο, ένα επεισόδιο της ιστορίας μας, και η ανωριμότητα του ιππόκαμπου έχει ως αποτέλεσμα αυτό που ζούμε στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής να μην εγγράφεται με τη μορφή αναμνήσεων. Δεν είναι ότι δεν υπάρχουν αναμνήσεις επειδή δεν υπάρχουν τα ίχνη αυτών, αλλά τα ίχνη αυτά δεν μπορούν να συγκροτηθούν ως αναμνήσεις. Δεν είναι δυνατό να ανακληθούν. Είναι ενδιαφέρον να αναζητήσουμε να κατανοήσουμε με ποια μορφή επιστρέφουν οι πρώιμες αυτές εμπειρίες, εφόσον γνωρίζουμε ότι διατηρούνται, ότι είναι πολύ παλιές, σταθερές και ταυτόχρονα δεν επιστρέφουν ποτέ με τη μορφή αναμνήσεων. Διότι μπορούν μεν να ενσωματωθούν, εκ των υστέρων, σε μεταγενέστερες αναμνήσεις, τα ίχνη τους όμως ως τέτοια δεν μπορούν να εγγραφούν με τη μορφή αναμνήσεων. Είναι ενδιαφέρον να γνωρίζουμε ότι η μνήμη που θα διατηρήσουμε από αυτές τις πρώιμες εμπειρίες είναι δύο τύπων.

Τον πρώτο από τους δύο αυτούς τύπους θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε, χρησιμοποιώντας ορολογία των νευροεπιστημών, διαδικαστική μνήμη. Αν

προτιμήσουμε το ψυχαναλυτικό λεξιλόγιο, θα πούμε ότι εγγράφονται ως μηχανισμοί, είναι μια μνήμη μηχανισμού. Για παράδειγμα (είναι το πιο ευρέως χρησιμοποιημένο παράδειγμα), έμαθα να περπατώ στη διάρκεια του δεύτερου χρόνου της ζωής μου, ξέρω να περπατώ, γνωρίζω τη διαδικασία, δεν έχω καμία σαφή ανάμνηση των πρώτων βημάτων μου, ωστόσο ξέρω να περπατώ. Όχι μόνο ξέρω να περπατώ, αλλά όσο λιγότερο ενδιαφέρομαι για το μηχανισμό της βάδισης, τόσο καλύτερα περπατώ. Αν αρχίσω να σκέφτομαι ότι έκανα το ένα βήμα μετά το άλλο κ.λ.π., θα σκοντάψω και θα πέσω. Πρόκειται για διαδικασίες μηχανιστικές και αυτόματες. Έπειτα, υπάρχει ένας δεύτερος τύπος μνήμης, η πιο σημασιολογική μνήμη. Είναι κι αυτός ένας όρος που χρησιμοποιείται στις νευροεπιστήμες. Είναι μνήμες σχημάτων, μνήμες τρόπου διαχείρισης κατά κάποιον τρόπο. Τα σχήματα αυτά μπορεί να είναι τρόποι ή σχήματα δράσης, σχήματα σχέσης ή μπορεί να είναι σχήματα συναισθημάτων ή συγκινήσεων. Και εδώ έχουμε μια πρόταση, μια ιδέα που προτάθηκε από το Φρόυντ στο «Αναστολή, σύμπτωμα, άγχος». Πιθανότατα οι πρώτες μορφές συγκινήσεων δημιουργούνται την εποχή εκείνη κι έχουν μια πρώτη μορφή, μια πρώτη κατασκευή. Τα συναισθήματα αυτά, για να επανέλθουμε σε μια ψυχαναλυτική ορολογία, έχουν μια απολύτως κεντρική και ουσιαστική θέση στη ρύθμιση της σχέσης με τα σώμα μας. Ο άξονας είναι ο εγκέφαλος, αλλά το τμήμα του εγκεφάλου που διαχειρίζεται τη συναισθηματική ζωή, ο θάλαμος, ο υποθάλαμος, είναι αυτό που ονομάζουμε λιμπικό σύστημα. Τα σχήματα αυτά εγγράφονται ως σχήματα δράσης, ως αισθητηριοκινητικά σχήματα. Εγγράφονται με μορφές που έχουν ιδιαιτερότητες. Νομίζω ότι μπορούμε να σκεφθούμε πως αυτό που ο Didier Anzieu ονόμασε τυπικά σημαίνοντα, εκείνο που η Pierra Aulagnier ονόμασε εικονογράμματα, είναι τέτοιου είδους σχήματα. Κάτι δηλαδή που θα εμφανιστεί με μια μορφή, θα έλεγα, χωρίς υποκείμενο και χωρίς αντικείμενο. Για παράδειγμα «γλιστράει, καίει, πονάει, πέφτει, κρατάει, αφήνει». Όπως βλέπετε, δηλαδή, η εγγραφή της εμπειρίας πραγματοποιείται, αλλά δεν πραγματοποιείται με τη μορφή «Αισθάνομαι ότι το αντικείμενο με αφήνει», αλλά «αφήνει». Θα έχετε την ευκαιρία να το δείτε στη συνέχεια, μέσα από ένα κλινικό παράδειγμα που θα αναφέρω, αν έχω το χρόνο, μιας ασθενούς μου, όπου «αυτό καίει». Είναι πολύ ενδιαφέρον και το λέω πολύ αυθόρμητα έτσι, το ότι αυτό παραπέμπει κατευθείαν στο φροϋδικό Αυτό.

Για το φροϋδικό Αυτό (εκείνο) υπάρχει μια φράση του Freud αρκετά γνωστή και ταυτοχρόνως δύσκολη να κατανοηθεί: «το ασυνείδητο εκφράζεται στο απαρέμφατο». Δηλαδή, πριν ακόμα από «καίω» είναι «κάψει», «γλιστρήσει, πέσει»¹. Κάτι στο απαρέμφατο. Γιατί στο απαρέμφατο; Διότι δεν υπάρχει υποκείμενο και διότι δεν υπάρχει ακόμη αντικείμενο. Θεωρώ πως αυτό είναι κάτι θεμελιώδες, με σημαντικές επιπτώσεις για την κλινική μας εργασία. Διότι είναι αυτονόητο ότι η κλινική μας εργασία, αντιμέτωπη με τις πρώιμες αυτές εμπειρίες, θα επιχειρήσει, με

¹ Σημείωση της μεταφράστριάς: προκειμένου να είμαι πιστή στο γαλλικό κείμενο, μεταφράζω εδώ αποδίδοντας τον γαλλικό απαρεμφατικό τύπο των ρημάτων αυτούσιο στα ελληνικά. Επισημαίνω ωστόσο ότι το νόημα της φράσης και της ιδέας που εκφράζει αποδίδεται ίσως καλύτερα στα ελληνικά αν χρησιμοποιήσουμε τον τύπο του τρίτου προσώπου του ενικού του ενεστώτα των ρημάτων: «γλιστράει, πέφτει».

κάποιον τρόπο, να επανεισάγει ένα υποκείμενο και ένα αντικείμενο. Βλέπετε, λοιπόν, πως πρόκειται για σχήματα δράσεων που πατούν με το ένα πόδι στην αίσθηση και πολύ συχνά επίσης με το ένα πόδι στην κίνηση. Για παράδειγμα, το «γλιστράει» είναι μια αίσθηση, μια αίσθηση πτώσης και ταυτοχρόνως υπάρχει σ' αυτό μια ολόκληρη κίνηση.

Αυτό που συναντούμε πολύ συχνά σε έναν ορισμένο αριθμό ψυχοσωματικών παθήσεων είναι το σωματικό βίωμα που αντιστοιχεί σ' αυτά τα σχήματα δράσεων. Και όταν ο πάσχων κατορθώνει να εκφράσει τα πράγματα, οπωσδήποτε δεν βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατασκευή τόσο επεξεργασμένη όσο θα ήταν μια φαντασιωτική παραγωγή, είμαστε πιο κοντά σε μορφές αίσθησης, εγώ θα τις ονόμαζα αισθήσεις-κινήσεις επειδή πιστεύω πως το κυρίαρχο νόημα τους είναι το αισθητηριοκινητικό. Οι εμπειρίες αυτές είναι επίσης αυτό που ο Φρόυντ ονομάζει μνημονικά ίχνη, ήδη από το γράμμα της 6ης Δεκεμβρίου 1896, όπου μιλά για μνημονικά ίχνη και για την πρώτη εγγραφή της εμπειρίας, αυτό που είχα ονομάσει στον τίτλο μου «πρώτη ψυχική ύλη». Στον Φρόυντ συναντούμε τρεις φορές την έκφραση αυτή, «η πρώτη ψυχική ύλη». Την συναντούμε για πρώτη φορά στην «Ερμηνευτική των ονείρων», όπου ο Φρόυντ λέει κατά βάθος ότι η εργασία του ονείρου γίνεται επάνω σε μια πρώτη ύλη, είναι η πρώτη ψυχική ύλη. Επανέρχεται το 1920 με αφορμή την αρχή της ευχαρίστησης και επανέρχεται άλλη μια φορά το 1923 στο «Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης». Η πρώτη αυτή ψυχική ύλη έχει έναν ορισμένο αριθμό χαρακτηριστικών. Είναι, μπορούμε να πούμε, πολυ-αντιληπτική, είναι δηλαδή διπλής όψεως. Είναι αυτό που δημιουργείται μέσα μου όταν συναντώ κάτι που έρχεται από έξω. Επομένως υπάρχει ένας ορισμένος αριθμός αντιληπτικών στοιχείων που έρχονται από τον εξωτερικό κόσμο και ένας ορισμένος αριθμός συναισθηματικών, αντιληπτικών, αισθητηριακών, ενορμητικών στοιχείων που έρχονται από τον εσωτερικό κόσμο. Είναι επομένως, η πρώτη ψυχική ύλη, κάτι πέραν της διαφοροποίησης υποκειμένου και αντικειμένου εφόσον βρίσκεται στο σημείο συνάντησης του υποκειμένου και του αντικειμένου. Υπάρχει ένα ακόμα χαρακτηριστικό που είναι θεμελιώδες και ουσιαστικό : ότι κατά κάποιον τρόπο είναι εκτός χρόνου. Θα δούμε παρακάτω ότι λόγω αυτών των χαρακτηριστικών είναι σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητο. Αν διαβάσετε την αρχή του «Το εγώ και το εκείνο» του Φρόυντ θα δείτε ότι ο Φρόυντ επισημαίνει σε κάποιο σημείο πως ο όρος «ασυνείδητο», ως ουσιαστικό, δεν αρμόζει, δεν μπορούμε πια να λέμε «ασυνείδητο», όπως λέει. Γιατί αυτό; Γιατί υπάρχουν πολλά. Υπάρχει το ασυνείδητο που μπορεί εύκολα να γίνει συνειδητό, πρόκειται για το προσυνειδητό, υπάρχει ένα ασυνείδητο που αναφύεται από αυτό που έχει απωθηθεί, δηλαδή από αυτό που έχει αναπαρασταθεί και στη συνέχεια απωθηθεί. Ακόμη, υπάρχει ένα άλλο ασυνείδητο που δεν μπορεί, λέει ο Φρόυντ, να γίνει συνειδητό με τη μορφή που έχει. Ε, λοιπόν, η πρώτη ψυχική ύλη είναι εκείνο ακριβώς το ασυνείδητο, που δεν μπορεί να γίνει συνειδητό. Δηλαδή, για να μπορέσει να γίνει συνειδητό, θα χρειαστεί να μετασχηματιστεί. Στο σημείο αυτό ανοίγει όλο το ζήτημα της ψυχαναλυτικής εργασίας με τις μνήμες που προέρχονται από το σώμα.

Οι πρώιμες αυτές εμπειρίες έχουν δύο σημαντικά χαρακτηριστικά. Πρώτο: πολυ-αντιληπτικές, πολυ-αισθητηριακές, πολυ-ενορμητικές, προηγούνται της διαφοροποίησης υποκειμένου και αντικειμένου, σε μεγάλο βαθμό έξω από το χρόνο. Αυτό τους προσδίδει έναν χαρακτήρα υπερ-πολύπλοκο. Είστε όλοι κλινικοί, έχετε συναντήσει κάποιον ασθενή, τα βγάζετε πέρα χωρίς να ξέρετε καλά καλά πώς, γνωρίζετε ότι πρέπει να βασίζεστε στην αντιμεταβίβαση σας για να καταλάβετε κάτι. Όμως, το να βασίζεται κάποιος στην αντιμεταβίβαση του εύκολα λέγεται. Τότε τι κάνετε; Μιλάτε για αυτό. Και μιλάτε για αυτό για να καταλάβετε τι συνέβη μέσα σας. Επειδή ό,τι συμβαίνει μέσα μας, ακόμη και όταν είμαστε ενήλικοι σε μια κλινική συνάντηση, είναι εν μέρει αινιγματικό διότι είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο και επίσης διότι κατά ένα μεγάλο μέρος αυτό που νιώσαμε, αυτό που βιώσαμε είναι ασυνείδητο. Θα χρειαστεί επομένως να μιλήσουμε για αυτό, θα χρειαστεί να το ξεδιπλώσουμε, να το αποσυμπυκνώσουμε γιατί είναι υπερσυμπυκνωμένο, για να προσπαθήσουμε να το οικειοποιηθούμε. Γνωρίζουμε ότι μπορεί να συμβεί να μιλούμε για πολύ για ένα μικρό κλινικό στιγμιότυπο εάν αυτό μας άγγιξε ιδιαίτερα. Κι αν είναι έτσι για τους ενηλίκους, τους εκπαιδευμένους επαγγελματίες της ψυχικής υγείας, ας φανταστούμε πώς είναι για ένα μικρό παιδί: πόσο το να έρχεται αντιμέτωπο με την αναστάτωση του, με τα συναισθήματα του, είναι καθοριστικής σημασίας. Για αυτούς που συμπαθούν τον Bion, πρόκειται ακριβώς για αυτό που ονόμασε παράξενα αντικείμενα. Δηλαδή αυτό εμφανίζεται με τη μορφή παράξενων αντικειμένων, με μια μορφή όχι άμεσα κατανοητή. Δεν είναι άμεσα κατανοητό επειδή είναι υπερσυμπυκνωμένο και επειδή είναι σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητο. Και πρέπει να ελευθερώσουμε την συνειρμική μας ικανότητα, ή, όταν είμαστε μικρά παιδιά, να παίζουμε. Να βρίσκουμε δηλαδή συνειρμικούς τρόπους που να αντιστοιχούν στην πρώτη παιδική ηλικία, για να μπορέσουμε σιγά σιγά να ξεδιπλώσουμε αυτό το σύνολο. Κι είναι σημαντικό αυτό να μην γίνεται άμεσα κατανοητό. Για να γίνει αυτό, η πρώτη αυτή ύλη της εμπειρίας μας, θα χρειαστεί να διαμεσολαβηθεί, θα πρέπει να εκφραστεί προς την κατεύθυνση του περιβάλλοντος, και η απάντηση του περιβάλλοντος σε εκείνη την έκφραση, θα είναι θεμελιώδης για να μπορέσουμε να οικειοποιηθούμε το βίωμα μας. Ανάμεσα σε εμένα και εμένα, ανάμεσα σ' αυτό που νιώθω και σε αυτό που μπορώ να οικειοποιηθώ από εμένα, θα υπάρξει ο καθρέφτης των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου. Ο καθρέφτης αυτός μπορεί να είναι καλά σχηματισμένος, να σχηματίζει καλά, μπορεί να είναι δύσμορφος και παραμορφωτικός, μπορεί να είναι βουβός. Και ανάλογα με τον τύπο του καθρέφτη με τον οποίο θα έρθουμε αντιμέτωποι, το γίνεσθαι των σωματικών εμπειριών μας, το πεπρωμένο αυτών των παράξενων αντικειμένων θα είναι εντελώς διαφορετικό.

Μπορούμε επίσης να αναφερθούμε σε μια ολόκληρη σειρά επιχειρημάτων που συνηγορούν υπέρ αυτού, εργασιών που έχουν γίνει επάνω στην πρώτη παιδική ηλικία. Γνωρίζουμε για παράδειγμα ότι ο Jean Decety μπόρεσε να αναδείξει ότι τα μωρά είναι ικανά να μιμούνται έναν ορισμένο αριθμό στοιχείων που βλέπουν στο πρόσωπο της μητέρας τους, τρεις ώρες μετά τη γέννηση τους. Αυτό σημαίνει ότι το βρέφος είναι έτοιμο, ο εγκέφαλος του είναι έτοιμος να επικοινωνήσει. Αυτό είναι

αναμφισβήτητα ο πυρήνας των μελλοντικών ταυτίσεων που θα αναπτυχθούν, σε κάθε περίπτωση ταυτίσεων κατοπτρικού τύπου. Νομίζω ότι μπορούμε να υποστηρίξουμε την υπόθεση (υπάρχει μεγάλος αριθμός επιχειρημάτων προς αυτήν την κατεύθυνση, αλλά δεν θα μπορέσω να τα αναπτύξω τώρα), ότι το μωρό, ακόμη κι αν δεν ξέρει τι ακριβώς αναζητεί, ξέρει να βρίσκει αυτό που αναζητούσε όταν το βρίσκει. Υπάρχουν δηλαδή οπωσδήποτε πολλές δυνατότητες απάντησης, αλλά σε κάθε περίπτωση ξέρει να αναγνωρίζει τις απαντήσεις που του ταιριάζουν και εκείνες που δεν του ταιριάζουν. Αυτό έχει διατυπωθεί από πολλούς συγγραφείς, ανέφερα πρωτίτερα τον Bion. Ο Bion επικαλέστηκε την ιδέα της προέννοιας. Το βρέφος δεν έχει μια έννοια για το στήθος, ούτε μια έννοια της μητέρας του, έχει όμως μια προέννοια του στήθους ή μια προέννοια της μητέρας του. Ο Winnicott, από την πλευρά του, επικαλέστηκε την ιδέα ενός δυναμικού. Πρόκειται για ένα δυναμικό που δεν θα αναπτυχθεί όσο δεν βρίσκει την ανταπόκριση που του ταιριάζει. Οι ηθολόγοι της επικοινωνίας εκτιμούν ότι το βρέφος έχει δεξιότητες. Το βρέφος, δηλαδή, δεν είναι μια *tabula rasa*, έχει προσδοκίες από το περιβάλλον. Ένδειξη του ότι έχει προσδοκίες είναι όλη η κλίμακα των εκφράσεων που έχει. Ας μην γελιόμαστε. Οι κραυγές των βρεφών είναι εξαρχής μηνύματα. Ένα μωρό δεν κλαίει με τον ίδιο τρόπο όταν πονάει, είναι βρώμικο, πεινάει ή του λείπει η επικοινωνία με το περιβάλλον του. Για κάποιον που απέχει πολύ από τη μητρότητα και τη συμπεριφορά των βρεφών μια κραυγή φαίνεται μια κραυγή, αλλά μια μητέρα ευαίσθητη και με ενσυναίσθηση αναγνωρίζει πολύ καλά ότι το μωρό της δεν κλαίει με τον ίδιο τρόπο, ότι δεν πρόκειται για το ίδιο πράγμα. Με άλλα λόγια, η κραυγή φέρει ήδη ένα μήνυμα, για παράδειγμα δυσαρέσκειας, αλλά δυσαρέσκεια επειδή πεινάει, επειδή είναι βρώμικο, επειδή πονά, επειδή είναι πολύ μόνο του για παράδειγμα. Με άλλα λόγια, δεν είναι μόνο εκτόνωση, είναι ένα μήνυμα που απευθύνεται σε κάποιον άλλο που είναι εκεί για να το λάβει. Είναι πολύ σημαντικό για το μωρό και για τη συνέχεια, το μήνυμα που συντάσσεται με αυτόν τον τρόπο να είναι μήνυμα που θα ληφθεί. Και, με κάποιον τρόπο, το μήνυμα να τύχει αναγνώρισης. Δηλαδή όχι μόνο να ληφθεί, αλλά να υπάρχει ένα είδος διαβεβαίωσης ότι το μήνυμα έχει ληφθεί, το οποίο σημαίνει, για το μωρό, ότι από την πλευρά του περιβάλλοντος του λέγεται: «Κατάλαβα αυτό που ήθελες να πεις».

Ας πάρουμε το παράδειγμα του προφορικού λόγου. Ένα βρέφος, όταν γεννιέται, ακόμα κι αν γεννιέται στην Ελλάδα, είναι ικανό να καταλάβει τα κινέζικα, είναι ικανό να καταλάβει τα ινδικά, είναι ικανό να καταλάβει οποιαδήποτε γλώσσα του κόσμου. Έχει ένα πολύ ευρύ φάσμα δυναμικού. Το ίδιο βρέφος, έξι μήνες αργότερα, θα έχει αποεπενδύσει ορισμένα φωνήματα, επειδή θα έχει αρχίσει να επενδύει τα φωνήματα, τα φωνητικά και σημασιολογικά σύνολα που αντιστοιχούν στη γλώσσα στην οποία το περιβάλλον του απάντησε. Με άλλα λόγια, πρόκειται για το σύστημα της επιλογής με βάση την απάντηση. Όταν αυτό πηγαίνει καλά, όταν έχει μια ανταπόκριση, όταν αυτό δημιουργεί κάτι στον άλλον, ο οποίος αντανακλά κάτι στο βρέφος, τη στιγμή εκείνη πράγματι το βρέφος αναγνωρίζει κάτι. Τα βιώματα, οι σωματικές αισθήσεις του βρέφους θα εκδηλωθούν με τη μορφή συναισθημάτων. Ας υπενθυμίσουμε ότι το συναίσθημα είναι πρώτα αίσθηση, στη συνέχεια υπάρχουν

αισθήματα πάθους, ένα μωρό μπορεί να είναι οργισμένο, ουρλιάζει, φωνάζει, τα ουρλιαχτά του φεύγουν προς όλες τις κατευθύνσεις, είναι μια κίνηση πάθους. Μπορεί να είναι και απλές συγκινήσεις, π.χ. να ξεσπάει σε γέλια. Στο βρέφος, δεν πρόκειται ακόμη για συναισθήματα, παρά μόνο από τη στιγμή που το βρέφος αρχίζει να έχει καταθλιπτικά συναισθήματα. Μπορεί να εμφανιστεί ένα καταθλιπτικό συναίσθημα, πρόκειται όμως σ' αυτήν την περίπτωση για βρέφη πολύ μεγαλύτερα, που έχουν αυτήν την δυνατότητα. Επομένως τα συναισθήματα του βρέφους είναι σύνολα σωματικών αντιδράσεων που αρχίζουν να οργανώνονται με τη μορφή συναισθήματος, αλλά για να οργανωθούν τελείως με τη μορφή αυτή, χρειάζονται, κατά κάποιον τρόπο, μια ανταπόκριση από το περιβάλλον, το οποίο να καθρεφτίζει στο βρέφος κάτι από το συναίσθημα του. Θα επιχειρήσουμε να το σκεφτούμε αυτό με τους όρους που χρησιμοποιεί ο Φρόυντ, στα 1926, στο «Αναστολή, σύμπτωμα, άγχος». Αναπτύσσει το μοντέλο αυτό κυρίως σε σχέση με το άγχος. Λέει ο Φρόυντ πως υπάρχει ένα πρώτο άγχος που είναι ένα άγχος που σχετίζεται με την ανάπτυξη, που είναι ένα είδος τσουνάμι, κάτι που συγκλονίζει όλο το ψυχικό όργανο. Ο Φρόυντ χρησιμοποιεί για αυτό μια πολύ ωραία έκφραση. Λέει πως είναι ένας τραυματικός κλονισμός ολόκληρου του είναι. Είναι μια υπέροχη έκφραση. Και στη συνέχεια, όταν σιγά σιγά οργανώνεται το εγώ, όταν οργανώνεται σε σχέση με το περιβάλλον, αυτό το πρώτο άγχος θα μετατραπεί σιγά σιγά σε άγχος σήμα κινδύνου. Μπορούμε να πούμε ότι το άγχος σήμα είναι ένα άγχος συμβολικό, ένα άγχος που αρχίζει να είναι συμβολικό. Το μοντέλο αυτό, που αναπτύσσει ο Φρόυντ σε σχέση με το άγχος, ισχύει στην πραγματικότητα για όλα τα συναισθήματα. Ισχύει για τα καταθλιπτικά συναισθήματα. Μεταξύ του μαρασμού, της πρώτης μελαγχολίας του βρέφους, της ανακλιτικής κατάθλιψης που περιγράφηκε από τον Spitz και της απλής καταθλιπτικής διάθεσης, συμβαίνει η ίδια αυτή μετατροπή. Αληθεύει για τον θυμό: συμβαίνει μεταξύ του ανεξέλεγκτου πάθους και της πρώτης οργής του βρέφους, που στη συνέχεια γίνεται οργή-σήμα του βρέφους το οποίο δεν είναι ευχαριστημένο και γκρινιάζει. Πρόκειται για ένα άγχος σήμα, το οποίο δεν κατακλύζει απόλυτα το βρέφος. Παράγει ένα σύμβολο συναισθήματος. Αυτό ισχύει για όλες τις μορφές συναισθημάτων. Η μετατροπή αυτή του πρώτου συναισθήματος, που έχει μια μορφή πάθους, ανεξέλεγκτων σωματικών αισθήσεων, η μετατροπή αυτή σε σήμα θα εξαρτηθεί από την απάντηση του περιβάλλοντος.

Επάνω στο θέμα αυτό εργάστηκε πολύ κάποιος Ούγγρος που ονομάζεται Georges Gergely, ο οποίος έκανε εκτενείς παρατηρήσεις επάνω στην αλληλεπίδραση μεταξύ της μητέρας και του βρέφους και διαμόρφωσε μια κλινική της αλληλεπίδρασης αυτής. Έδειξε ότι οι μητρικές απαντήσεις είναι δομημένες μ' έναν ορισμένο τρόπο. Αρχικά, είναι απαντήσεις κατοπτρικές, σε αντήχηση. Έχετε το μωρό σας που ουρλιάζει, που κουνιέται προς όλες τις κατευθύνσεις. Η μητέρα πλησιάζει με ένα πρόσωπο συνοφρυωμένο και λέει «Ω! Το μωρό ήταν πάρα πολύ θυμωμένο, η κακιά μαμά το είχε αφήσει ολομόναχο». Η μητέρα, δηλαδή θα του επιστρέψει μια εικόνα του θυμού του. Αν όμως η μητέρα θυμώσει, αυτό δεν λειτουργεί. Πρέπει ο θυμός της μητέρας να είναι ένας θυμός που υποδύεται η μητέρα. Υπάρχει στην πραγματικότητα ένα διπλό μήνυμα. Το μήνυμα που περιλαμβάνεται στην ανταπόκριση της μητέρας

είναι ένα μήνυμα που λέει «αυτό που ζεις, το ονομάζουμε θυμό. Και δεν είμαι εγώ που βιώνω, είσαι εσύ που βιώνεις αυτό το θυμό». Η μητέρα πραγματοποιεί μια μετατροπή. Αν το μωρό είναι θυμωμένο και κουνιέται με τα πόδια του, τα χέρια του κ.λ.π., η μητέρα θα έχει μια φωνή που μόλις θα δείχνει θυμό, μια θυμωμένη φωνή καταπραϋμένη, ελεγχόμενη, κυριαρχημένη. Νομίζω ότι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Διότι αυτό που βιώνει το μωρό εφάπτεται, είναι κολλημένο στο σώμα του. Η αίσθηση της δυσαρέσκειας που δοκιμάζει είναι μια αίσθηση που του ξεσκίζει τα σωθικά, τους μύες του, που είναι στην κυριολεξία κολλημένη στο σώμα του. Αν κάποιος άλλος μπορεί να αισθανθεί εκείνο που το ίδιο αισθάνεται, αυτό που κολλάει στο σώμα του αρχίζει ούτως ειπείν να ξεκολλάει. Κι όταν αυτό αρχίζει να ξεκολλάει, ένα μικρό διάστημα αρχίζει να σχηματίζεται μεταξύ εκείνου που νιώθει και του αισθήματος εκείνου που νιώθει. Και από το μικρό αυτό διάστημα θα διανοιχθεί σιγά σιγά όλο το διάστημα για μια εργασία συμβολισμού των αισθημάτων.

Τώρα θα μου πείτε εντάξει, αυτό συμβαίνει όταν όλα πάνε καλά, όταν όλα λειτουργούν σωστά. Τι συμβαίνει όμως όταν τα πράγματα δεν πάνε καλά; Αυτό είναι το ενδιαφέρον. Όταν τα πράγματα δεν πάνε καλά, η διαδικασία του σχηματισμού, της οργάνωσης, του συμβολισμού του συναισθήματος θα ανατραπεί, εφόσον η ανταπόκριση σε αυτό δεν είναι καλή. Αν δηλαδή μπροστά σε έναν θυμό του μωρού η μητέρα οργίζεται και θυμώνει η ίδια, τότε ο θυμός του μωρού κατακερματίζεται. Θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο που χρησιμοποιήθηκε από τους κλαϊνικούς σχετικά με την αντίληψη, ότι πραγματοποιείται μια αποσύνθεση του συναισθήματος. Αυτή η αποσύνθεση του συναισθήματος νομίζω ότι είναι πολύ σημαντική στην ψυχοσωματική, διότι αυτό που συναντούμε σε μια ολόκληρη ομάδα λειτουργικών παθολογιών [χωρίς υποκείμενες βλάβες] είναι συναισθήματα σε αποσύνθεση, σε θραύσματα. Κινητοποιήσεις της ακετυλοχολίνης και της νοραδρεναλίνης στο καρδιακό σύστημα, αλλά ανοργάνωτες, χωρίς σύνδεση με το συναίσθημα στο σύνολο του. Για να οργανωθεί το συναίσθημα ως συναίσθημα, πρέπει να συμβούν ορισμένες σωματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, είστε έτοιμοι για καβγά, το αίμα σας λοιπόν κυλάει στις φλέβες σας, ένα ολόκληρο ορμονικό κύκλωμα συγκεντρώνεται και σας ετοιμάζει, κατά κάποιον τρόπο, για την επίθεση. Οργανώνονται δηλαδή ως πρώτη άμυνα, σε ανάμνηση αυτού που ζήσαμε όταν ήμαστε ακόμη θηλαστικά, ανάμεσα σε ζώα σαρκοβόρα και μέσα σε ένα σύστημα τελείως πρωτόγονο. Διότι τα συναισθήματα μας τα μοιραζόμαστε με τον κόσμο των θηλαστικών σε πολύ μεγάλο βαθμό, σε αυτήν την πρωτόγονη μορφή. Το θέμα γίνεται πολύπλοκο μετά. Μολονότι δεν είναι τελικά τόσο πολύπλοκο. Ο Baldwin σχολίασε το μοίρασμα των συναισθημάτων του με τον σκύλο του. Όταν ήταν θλιμμένος, ο σκύλος του ήταν θλιμμένος. Με άλλα λόγια ο σκύλος είναι θλιμμένος επειδή μπορεί να αναγνωρίσει τα σημάδια της θλίψης του ανθρώπου επειδή έχει τον ίδιο συναισθηματικό εγκέφαλο μ' εκεί. Αυτό, ισχύει για τα θηλαστικά. Το να δοκιμάσει κάποιος να μοιραστεί συναισθήματα με ένα φίδι, δεν λειτουργεί, το μοίρασμα των συναισθημάτων με έναν κροκόδειλο δεν θα σας το συνιστούσα. Με τα θηλαστικά όμως, αυτό είναι πιθανό. Το συναίσθημα αποσυντίθεται και γίνεται κάτι το οποίο ίσως θα ονομάζαμε ένα πολύ παράξενο αντικείμενο. Δηλαδή γίνεται ακατάλληλο για

εσωτερίκευση, για αφομοίωση. Από τη στιγμή αυτή εκείνη γίνεται πολύ απειλητικό για το ψυχικό όργανο. Προσλαμβάνει δηλαδή ένα τραυματικό δυναμικό, ακόμα κι αν δεν ήταν τραυματικό στην αρχή. Γίνεται τραυματικό από τη στιγμή που η απάντηση του περιβάλλοντος δεν επιτρέπει την εργασία συμβολισμού και αφομοίωσης. Από τη στιγμή εκείνη το συναίσθημα αυτό θα αντιεπενδυθεί. Είναι η διαδικασία που ο Freud περιγράφει στα 1920, της αντικάθεξης, μια κινητοποίηση ενός αντίθετου φορτίου, το συναίσθημα θα κρατηθεί όσο περισσότερο γίνεται σε απόσταση επειδή είναι αποδιοργανωτικό, διατρυπά κατά κάποιον τρόπο το ψυχικό όργανο.

Θα πάμε τώρα σε ένα μικρό κλινικό παράδειγμα, εφόσον το ζητήσατε και νομίζω ότι μπορεί αυτό να είναι ενδιαφέρον. Αλλά πριν από αυτό πρέπει να πω δύο πράγματα. Πρώτον, δεν έχει γίνει αντικάθεξη του συναισθήματος αυτού, το οποίο αποσυντέθηκε, αλλοιώθηκε. Στο σημείο αυτό πιστεύω ότι μπορεί να υπάρξει συζήτηση επειδή ο όρος που συνήθως χρησιμοποιείται είναι αυτός της καταστολής του συναισθήματος στην ψυχοσωματική. Εγώ θεωρώ πως έχουμε να κάνουμε με μια αποσύνθεση του συναισθήματος περισσότερο από ότι με μια καταστολή. Πιστεύω δηλαδή πως έχει περισσότερο αλλοιωθεί από ότι απλώς κατασταλεί.

Αυτό όμως το συναίσθημα θα έχει την τάση να επιστρέψει. Τότε, διατηρούνται συνέχεια αντικαθέξεις, αλλά αυτό είναι εξαντλητικό, και στο σημείο αυτό δεν απέχουμε πολύ από την θεμελιώδη κατάθλιψη που περιέγραψε ο Marty και ορισμένοι άλλοι ψυχοσωματιστές. Εξαντλείται κανείς, όλα τα άλλα συστήματα εξασθενούν, λέει ο Φρόυντ, εξαιτίας αυτής της απαραίτητης αντικάθεξης. Τότε όμως εμφανίζονται, αναδύονται πράγματα. Όταν όμως κάτι αναδύεται, επιστρέφει, δεν επιστρέφει σε μορφή συμβολική, επιστρέφει με τη μορφή ψευδαίσθησης. Επιστρέφει έτσι όπως έχει εγγραφεί. Και έχει εγγραφεί με τη μορφή συναισθημάτων σε αποσύνθεση, με τη μορφή σωματικών αισθήσεων που επιστρέφουν και αρχίζουν να καταπονούν το ψυχικό όργανο. Πιθανόν οι επιστροφές αυτές δεν συντελούνται μόνο στην ενήλικη ζωή. Είναι αρκετά πιθανό ένα μέρος των επιστροφών αυτών να συμβαίνει στην παιδική ηλικία. Εγώ πιστεύω πως υποτιμούμε σημαντικά την εμβέλεια των ψευδαισθήσεων, των επιστροφών των ψευδαισθήσεων στην παιδική ηλικία. Πιστεύω πως την υποτιμούμε επίσης στην ενήλικη ζωή. Το χαρακτηριστικό της ψύχωσης δεν είναι η ψευδαίσθηση, είναι το πώς ο ψυχωτικός ασθενής χρησιμοποιεί την ψευδαίσθηση. Η ψευδαίσθηση μοιάζει να είναι κάτι πολύ περισσότερο. Ψευδαισθήσεις έχουμε σε καταστάσεις αποπροσωποποίησης, τις έχουμε σε ορισμένες καταστάσεις αποπραγμάτωσης και νομίζω επίσης πως μπορούμε να τις συναντήσουμε μέσα σε συνηθισμένες καταστάσεις. Θυμάμαι μια από τις ασθενείς μου σε ανάλυση. Έχουν ολοφάνερα στιγμές ψευδαίσθησης άνθρωποι που δεν είναι ψυχωτικοί, πρόκειται για έναν τρόπο επιστροφής αρχαϊκών εμπειριών, οι οποίες παρουσιάζονται έτσι. Λοιπόν ένα μικρό σύντομο παράδειγμα, νομίζω πολύ εύγλωττο, μιας από αυτές τις επιστροφές ψευδαίσθησης μέσα στη συνεδρία. Είναι μια περίπτωση επάνω στην οποία είχα ήδη εργαστεί και που με σημάδεψε πολύ τότε. Είχα την εντύπωση πως ήμουν σαν ένας μάγος με αυτήν την ασθενή. Είναι μια ασθενής που είχα ονομάσει Μαρίνα. Βρισκόμαστε περίπου στα τρία χρόνια ανάλυσης, στο πρώτο μέρος της ανάλυσης της. Είχε έρθει επειδή είχε

πολλές δυσκολίες με τους άντρες, με τη σεξουαλικότητα της επίσης, που της προκαλούσε ντροπή, συναντούσε λοιπόν άντρες λίγο πολύ ανυπόφορους. Η σεξουαλικότητα της ήταν κατά κάποιον τρόπο μια υποχρέωση απόλαυσης από τον πρωκτό, μέσω της σοδομίας, που της δημιουργούσε μεγάλη ντροπή και την ενοχλούσε πολύ. Τα τρία πρώτα χρόνια εργαζόμαστε πολύ επάνω στο υλικό αυτό, επανερχόμαστε πολύ επάνω στις κατά κάποιον τρόπο μαζοχιστικές υποδείξεις του πατέρα της, που της έλεγε «μικρή μου, στη ζωή πρέπει κανείς να πιέζεται, δεν αποκτούμε ποτέ τίποτα καλό χωρίς να πιεζόμαστε», οπότε πράγματι πιέζεται διαρκώς και όλη της η σεξουαλικότητα είναι σημαδεμένη από αυτό. Όσο τα επεξεργαζόμαστε όλα αυτά, κάτι αρχίζει να βελτιώνεται σημαντικά στην εξωτερική της ζωή. Σχετίζεται με έναν άντρα πολύ μεγαλύτερο στην ηλικία από εκείνη, θα μπορέσει να σχεδιάσει να δημιουργήσει μια οικογένεια, πρόκειται για μια γυναίκα γύρω στα τριάντα. Και τότε ένα σύμπτωμα παρόν στην αρχή της θεραπείας κάνει και πάλι την εμφάνιση του. Μου είχε πει πως είχε πεπτικές διαταραχές. Καψίματα στο στομάχι που την ενοχλούσαν πολύ. Εξαφανίστηκαν πολύ σύντομα με το ξεκίνημα της θεραπείας. Καθώς είχαμε αρχίσει να εμβαθύνουμε και προσεγγίζαμε στρώσεις μεταβίβασης πλέον όχι τόσο πατρικής αλλά περισσότερο μητρικής, αμέσως το σύμπτωμα ξαναεμφανίζεται. Αρχικά μεταξύ των συνεδριών, άρα σε σχέση με την απουσία μου. Λέω κάτι πάνω σε αυτό, κάνω ερμηνείες επάνω στη σχέση που έχει με την απουσία μου, για το ότι γίνεται ξινή όταν δεν είμαι εκεί, ότι μου κρατάει κακία. Επιχειρώ να δώσω σε όλα αυτά μια μορφή. Αυτό δεν βελτιώνει ιδιαίτερα τα πράγματα. Μέχρι την ημέρα που το σύμπτωμα εκδηλώνεται ενώ η ασθενής βρίσκεται στην αίθουσα αναμονής. Με περιμένει και τότε έχει ισχυρούς πόνους στο στομάχι. Την δέχομαι, αισθάνομαι ότι δεν είναι καλά, ξαπλώνει, διπλώνεται από τους πόνους επάνω στο ντιβάνι, δεν πιάνει το στομάχι της, πιάνει το στέρνο της. Καταλήγει να πει ότι δεν είναι καλά και ότι «καίει». Δεν λέει «με καίει» αλλά «καίει» και βάζει το χέρι εκεί, επάνω στο στήθος. Έχω την εντύπωση ότι η συνεδρία δεν θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί επειδή η ασθενής πονάει εμφανώς και αυτό καταλαμβάνει όλη τη συνεδρία. Αποφασίζω να δοκιμάσω κάτι. Καθώς βρισκόμαστε σ' ένα πλαίσιο μητρικής μεταβίβασης και έχω το αίσθημα ότι το σώμα της μου μιλά για μια πρώιμη εμπειρία, καθώς δεν έχω δει ποτέ ένα στήθος να καίει, αρχίζει να σχηματίζεται μέσα μου η ιδέα ενός μπιμπερό που καίει. Περιμένω λίγο ακόμα, βλέπω πως πονά όλο και περισσότερο, αποφασίζω να παρέμβω και της λέω "όταν ήσαστε μωρό, τα μπιμπερό που η μητέρα σας σας έδινε ήταν πολύ ζεστά, σας έκαιγαν". Αυτό, την κατευνάζει κάπως. Νομίζω ότι ήταν σημαντικό να μιλήσω και αυτό λειτούργησε κατευναστικά. Μου λέει, «δεν ξέρω τίποτα». Αν μου είχε πει «ναι, ναι, θυμάμαι πολύ καλά», θα ήμουν πολύ ανήσυχος. Μου λέει λοιπόν «δεν ξέρω τίποτα, αλλά όταν το είπατε αυτό, σκέφτηκα τον καφέ που η μητέρα μου μου σέρβιρε. Όταν σέρβιρε τον καφέ ήθελε πάντα να τον πίνουμε καυτό κι έλεγε «πιες τον όταν είναι ζεστός, έτσι είναι ωραίος». Το ενδιαφέρον είναι ότι τη στιγμή ακριβώς κατά την οποία η ανάμνηση ήρθε ξανά στη μνήμη της, το σωματικό σύμπτωμα εξαφανίστηκε.

Δεν περιοριστήκαμε σε αυτό. Συνεχίσαμε να επεξεργαζόμαστε το θέμα μιας μητέρας καυτής, μιας μητέρας θερμής, ενός πατέρα που δεν μετριάζει τη θερμότητα της. Αρχίσαμε

να τα εντάσσουμε όλα αυτά σε σενάρια πρωταρχικών σκηνών και η ανάλυση συνέχισε το δρόμο της. Το απόσπασμα αυτό μου φάνηκε πολύ ενδιαφέρον όσον αφορά την επιστροφή μιας πολύ πρώιμης εμπειρίας η οποία, κατά τη γνώμη μου, διχοτομήθηκε και παρέμεινε διχοτομημένη για έναν ορισμένο χρόνο και που με κάποιον τρόπο επανέρχεται στο προσκήνιο της μεταβιβαστικής σκηνής και γίνεται αφομοιώσιμη. Αυτό λοιπόν είναι ένα ενδιαφέρον σημείο. Επειδή προτείνω μια κατασκευή. Προτείνω ένα σενάριο. Σας είπα πριν ότι το «καίει» είναι χωρίς υποκείμενο και χωρίς αντικείμενο. Το σενάριο που κατασκευάζω αφορά ένα πλαίσιο. «Όταν ήσαστε μωρό». Χρονολογώ. Η ίδια εμφανίζεται ως υποκείμενο, η μητέρα της εμφανίζεται ως αντικείμενο. Κατασκευάζω ένα αφηγηματικό σενάριο. Πιστεύω πως το αφηγηματικό αυτό σενάριο μετέτρεψε το ψευδαισθητικό τυπικό σημαίνον σε αναπαράσταση πράγματος. Όπως λέει ο Φρόυντ, δεν πρόκειται πλέον για «αυτό», πρόκειται για μια αναπαράσταση πράγματος η οποία επιτελεί μια εργασία αφομοίωσης, η οποία στη συνέχεια θα γίνει πολυπλοκότερη και θα ενταχθεί σε μια πρωταρχική σκηνή, στην αμφισεξουαλικότητα κ.λ.π.

Να λοιπόν, κατέλαβα λίγο περισσότερο χρόνο από τον προβλεπόμενο για να ακούσετε το μικρό αυτό κλινικό απόσπασμα, που επεξηγεί όλα τα παραπάνω. Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Απόδοση στα ελληνικά: Έλενα Κοσμά

Επιμέλεια: Ιάκωβος Κλεώπας

- Το άρθρο του R.Roussillon αναρτάται μετά από άδεια της Ελληνικής Ψυχοσωματική Εταιρείας και του επιμελητή του κειμένου κου Ιάκωβου Κλεώπα.